

Nanette Konig-Blitz

Ik overleefde de Holocaust

Vertaald door Maartje de Kort

2017 Prometheus Amsterdam

Inleiding

Helaas zit er geen deletetoets in mijn hoofd. Ik zou willen dat ik de beelden van lang geleden kon wissen, de ervaringen en vooral ook de bijbehorende pijn. Pijn die ik niet alleen vanbinnen voelde maar ook om me heen. Pijn die ik ademde, die onderdeel was van mijn wereld. Tegelijk denk ik ook: wat zou ik ermee opschieten als ik vergat? Zou dat me iets opleveren? Rust? Misschien, maar dan een ogenschijnlijke rust, de rust van iemand die met oogkleppen loopt. Want ik weet: door te vergeten stem ik ermee in dat anderen, in onze ergste nachtmerries, hetzelfde kunnen meemaken. Ik onthoud om te kunnen leven, omdat vergeten sterven is, omdat ik mijn familie dan definitief kwijt ben.

Zolang de mensheid weet wat zich tijdens de Holocaust heeft afgespeeld, zal zij zich afvragen: hoe konden we dit laten gebeuren? Hoe heeft de mens zulke wreedheden kunnen begaan, zo harteloos kunnen zijn? Dat is nog altijd de grote vraag, voor

mij en misschien evenzeer voor mijn gezin – voor het gezin dat ik na de oorlog stichtte, toen ik de scherven van mijn leven probeerde te lijmen.

Verhalen over de concentratiekampen bezorgen volwassenen nachtmerries zoals kleine, weerloze kinderen die kunnen hebben. En als ze voor volwassenen al onverteerbaar zijn, dan voor kinderen zeker. Een van mijn kleinkinderen vroeg me als jochie eens uit het niets: ‘Oma, is het waar dat de Duitsers de joden zeep gaven zodat het was alsof ze zich zouden gaan wassen, terwijl ze ze eigenlijk allemaal dood wilden maken?’ Altijd was de geschiedenis in mijn buurt – ik ben de geschiedenis. Ik moest zijn vraag even op me laten inwerken; de mogelijkheid dat ik een einde zou maken aan zijn kinderlijke onschuld werkte verlamdend. Wat te zeggen? Mijn kleinzoon moest weten over de horror, dat die helaas werkelijkheid kon zijn. ‘Ja, het is waar,’ zei ik, ‘en we moeten dan ook blijven vechten om ervoor te zorgen dat het nooit meer gebeurt.’ Even moest ik me gewonnen geven en de bittere herinnering toelaten aan een tijd waarin leven neerkwam op lijden.

Dat het nooit meer gebeurt... De tijd glipt ons door de vingers. De Holocaust is steeds verder weg, maar dat betekent niet dat de herinnering eraan mag vervagen. Het is heel treurig dat de wereld nog altijd wordt geteisterd door oorlogen. Tot mijn dood zal ik blijven vechten tegen menselijk leed, tegen

verlies van menselijke waardigheid – tegen wat de joden in die tijd overkwam, wat mij is overkomen. De noodzaak dit verhaal te vertellen vloeit voort uit de noodzaak de mensen bewust te maken.

Ik moet mijn pijn overwinnen en doorzetten. Met geheven hoofd vertellen over de tijd waarin ik mensen die was wijsgemaakt dat ze vertegenwoordigers waren van ‘superieure rassen’ niet eens mocht aankijken. De gedachte dat het belangrijk was mijn verhaal te vertellen, hoe pijnlijk dat ook zou zijn, hield me al langer bezig, maar ik moest wachten op het juiste moment, op de juiste persoon. Na een paar schijnbewegingen van het lot en enkele mislukte pogingen kwam op een dag Marcia Batista* bij me langs. Zij stimuleerde me mijn verhaal te vertellen en ze bleek de ideale partner te zijn voor het project, omdat zij er net als ik van overtuigd is dat het verhaal van de Holocaust telkens opnieuw moet worden verteld, voor degenen die het nog niet goed genoeg kennen, die zich ervoor afsluiten of, erger, die het nog altijd niet kunnen geloven. Wij vinden dat deze duistere periode uit de wereldgeschiedenis niet vaak genoeg kan worden belicht, opdat geen leven meer ten prooi zal vallen aan onwetendheid of onverdraagzaamheid. Dat is onze strijd en onze missie.

Met dit boek wil ik mijn lezers niet meenemen in

* De Braziliaanse uitgeefster van dit boek (noot van de vertaler).

een vrolijk verhaal, maar misschien wel naar een toekomst waarin meer plaats is voor vrede en harmonie. Deze bladzijden zijn gevuld met gebeurtenissen die permanent in mijn geheugen voorbijtrekken, als een film zonder einde, en die me nog altijd nachtmerries bezorgen. Ik kan niet zwijgen over wat er is gebeurd – over wat ik heb overleefd om erover te kunnen vertellen. De prijs van de vrijheid is eeuwige waakzaamheid. Zoals de Spaanse filosoof en dichter George Santayana zei: ‘Wie zich het verleden niet herinnert, is gedoemd het opnieuw te beleven.’

1 Het leven voor de oorlog

Zou het kunnen dat je het moment waarop je leven op zijn kop wordt gezet, waarop alles wat vertrouwd is verdwijnt, voelt aankomen? Zou het kunnen dat ik wist op welk moment mijn leven voorgoed van koers zou veranderen? Soms denk ik terug aan mijn kindertijd, aan de tijd met mijn vader, mijn moeder en mijn twee broers. Dat zijn herinneringen uit een zo ver verleden dat ik me er wel eens speciaal op concentreer om te verhinderen dat de zwart-witbeelden nog verder vervagen. Ik vraag me zelfs wel eens af of die dagen er echt zijn geweest, of ze niet uit een sprookje komen dat iemand me heeft verteld – een verpleegster misschien, in de tijd na de oorlog, om me beter en sneller te laten herstellen van die donkere periode.

De foto's van vroeger vertellen me dat ik mijn verstand nog heb en ook, tot mijn opluchting, dat die tijd echt heeft bestaan. Op een foto zie ik mijn ouders als gelukkig paar op hun koperen bruiloft. Van

mooie momenten als deze, met zo veel warmte, ben ik blij dat ik nog weet dat ze er zijn geweest. Bij mijn kindertijd horen zonnige gezichten en vrolijk gelach, zorgeloosheid, vrijheid. Ik zie opgewekte, onbekommerde mensen, die gedoemd zijn te verdwijnen, alleen omdat ze toevallig joods zijn geboren. Er was een tijd waarin velen van ons zich afvroegen waarom ze joods waren. Niet omdat ze liever iets anders waren geweest – integendeel, de joodse identiteit was iets om trots op te zijn en vanzelfsprekend bovendien – maar er was die twijfel: waarom wij? Waarom is dit ons aangedaan?

Je verhaal is nooit puur jouw verhaal. Mijn verhaal, het verhaal van Nanette Blitz, vloeit over in een groter verhaal: dat van de joden tijdens de Tweede Wereldoorlog. Wie de weg kent die ik heb afgelegd, kent dat stuk geschiedenis van Europa en de wereld. Hoeveel miljoenen levens zijn er in die periode niet veranderd? 10 mei 1940 is de dag die mijn leven voorgoed veranderde. Hitler, de Duitse *Führer*, viel met zijn krachtige *Luftwaffe* – de Duitse luchtmacht – Nederland binnen en had binnen een paar uur verschillende belangrijke punten in het land in handen. Hij had zijn zinnen gezet op Nederland om Frankrijk beter te kunnen benaderen, dat een van de voornaamste vijanden was van nazi-Duitsland. De Nederlandse regering had geen antwoord op de Duitse invasie; zij capituleerde na vijf dagen en leverde de

Nederlanders daarmee over aan de nazi's. Dat was het begin van het einde.

Vóór Hitler was alles rustig geweest. Ik ben op 6 april 1929 geboren in Amsterdam, als dochter van een Nederlandse vader en een Zuid-Afrikaanse moeder. Mijn moeder, Helene Davids, was een vooruitstrevende vrouw. Voordat ze trouwde had ze gewerkt als secretaresse. Toen mijn grootvader stierf, behaalde een van haar oudere zussen (er waren vier dochters) haar onderwijzersakte. Ze ging aan de slag als schooljuffrouw en voorzag zo samen met een tante in het onderhoud van het gezin. Vervolgens stimuleerde ze haar jongere zussen een secretaresseopleiding te doen en ook te gaan werken – het was beslist een nest moderne vrouwen. Mijn moeder heeft na haar trouwen, op haar vijfentwintigste, niet meer buitenshuis gewerkt, maar ze bleef een sterke vrouw. De opvoeding van haar kinderen was voor haar een voorname zaak. Dankzij haar toewijding en haar wijze lessen heb ik leren doorzetten, ook in tijden dat het leven vrijwel onleefbaar werd.

De dood, en de impact ervan op ons gezinsleven, diende zich al vroeg aan. Mijn kleine broertje Willem werd geboren met een hartafwijking en hij stierf op zijn vierde. Mijn moeder wist dat dit zou gebeuren en werd erop voorbereid, zoals ze ons ook voorbereidde. Ik weet nog dat ze me een keer zei, kort na zijn dood: 'Nanne, liefje, op een dag zullen ze hier

iets op vinden. Helaas komt dat voor Willem te laat, maar als jij later kinderen krijgt, hoef je je geen zorgen te maken.' De dood van mijn broertje zou het eerste grote verlies zijn in mijn leven.

Ook mijn vader bewonderde ik. Martijn Blitz had veel in zijn mars. Omdat studeren in die tijd, aan het begin van de vorige eeuw, nog niet zo gebruikelijk was, ging hij na de handelsschool in Amsterdam meteen werken bij de Amsterdamsche Bank. Daar kreeg hij functies met steeds meer verantwoordelijkheid, totdat hij in de directie zat. Hij was heel intelligent en sprak verschillende talen. Na een zakenreis naar Zweden zei hij: 'Nanne, als ik nog een keer die kant op ga, spreek ik ook Zweeds.' En ik twijfelde er niet aan dat het zo zou zijn.

Ik had liefhebbende ouders, maar ze hadden een duidelijke manier om mijn broer en mij verantwoordelijkheidsgevoel bij te brengen. Leren, cijfers halen waarmee we overgingen naar de volgende klas? Dat was niet hun zaak maar de onze. We moesten zelf weten wanneer we ons huiswerk maakten, wanneer we leerden voor een toets, aan welke vakken we extra aandacht moesten besteden. Gelet op de jaren die op deze gelukkige tijd volgden, kan ik alleen maar dankbaar zijn voor hun aanpak. De concentratiekampen waren plaatsen waar de nazi's werkten aan de uitroeiing van het joodse volk. Voor hen bestonden daar geen families, geen mensen. Ik

was niet de dochter van Martijn en Helene Blitz, ik was simpelweg de zoveelste gezichtloze, naamloze, rechteloze gevangene. Hoe had ik dat kunnen overleven als ik nog aan mijn moeders rokken had gehangen?

Toen ik op de lagere school zat was het leven nog normaal geweest, net als de scholen zelf. Er was nog geen segregatie, christenen en joden zaten bij elkaar. We konden in vrijheid leven en die mogelijkheid heb ik zeker benut. Hoewel ik niet al te vaak op mijn kop kreeg, kijk ik wel met een glimlach terug, want een rustig kind was ik zeker niet – mijn ouders moeten wel eens wat met me te stellen hebben gehad. Ik herinner me dat ik de appels van de buurman opat, op daken klom. Ik was behoorlijk ondernemend en deed dingen die in die tijd van een meisje niet werden verwacht. Mijn broer Bernard, twee jaar ouder dan ik, was beduidend minder druk; eigenlijk waren de rollen wel omgedraaid.

We bewoonden drie verdiepingen van een groot pand aan de Van Baerlestraat in Amsterdam. Ik was dol op gymnastiek en profiteerde van de ruimte die we hadden om oefeningen te doen. Wanneer mijn moeder me riep voor het eten, hing ik ergens in huis in de ringen... Goede en gelukkige tijden moet je plukken! Je weet niet wat er kan gebeuren; wij hadden nooit kunnen bedenken wat ons zou overkomen. Een andere favoriete bezigheid was lezen: boe-

ken, kranten, alles! 's Morgens haalde ik de krant van mijn vader uit de bus en terwijl ik de trap op liep las ik de koppen van de dag. Dat hij het niet vreemd vond dat ik zo lang wegbleef! Of misschien viel het hem wel op maar vond hij het goed te weten dat zijn dochter zich interesseerde voor het wereldgebeuren. Hij was even ruimdenkend als mijn moeder.

Ik zie nu dat mijn ouders ons stimuleerden een eigen mening te vormen, ons geen meningen te laten opleggen die vooruitgang in de weg stonden. Dat was ook hun houding tegenover het geloof. Wij zijn nooit orthodoxe, traditionele joden geweest. Mijn moeder zei dat ze alles wat overdreven was afkeurde en mijn vader was een geboren liberaal. Dat nam niet weg dat de religieuze voorschriften als mal dienden bij onze opvoeding. Mijn vader stuurde me vijf jaar lang naar een jonge rabbijn, omdat hij het belangrijk vond dat ik onze geschiedenis kende. Trouwe bezoekers van de synagoge waren we niet, maar wanneer het zo uitkwam telde mijn vader zonder meer mee voor minjan*.

Maar de tijden veranderden. Ik herinner me de verschrikkelijke Kristallnacht nog, in november 1938, toen in heel Duitsland joodse winkels werden geplunderd en synagoges in brand gestoken – Hitler

* Het minimum van tien volwassen joden dat nodig is voor een openbaar gebed.

begon duidelijk werk te maken van zijn voornemen de joden te verdrijven en uit te roeien. In Nederland zagen we echter niet welk gevaar er ook voor ons land dreigde. Tijdens de Eerste Wereldoorlog waren we neutraal gebleven en iedereen dacht dat dat nu ook wel weer zou gebeuren.

Afgezien daarvan was Nederland ook door het meer verdekte antisemitisme een veiliger plek om te wonen – er was antisemitisme, maar niet zo expliciet als bijvoorbeeld in Polen. Hitler zaaide echter in vruchtbare akkers, dat was wel duidelijk. Toen hij in 1925 *Mein Kampf* publiceerde, dat hij in de gevangenis had geschreven, stond het koor al klaar om met hem te zingen dat wij, de joden, ‘parasieten’ waren. Voeg dit bij het gegeven dat er van Duitsland na de Eerste Wereldoorlog in economisch, politiek en sociaal opzicht vrijwel niets over was, en het draaiboek was gereed. Ik weet nog goed dat ik mijn vader eens heb horen zeggen dat hij bankdirecteur was *ondanks* het feit dat hij joods was.

Na 10 mei 1940 was er geen twijfel meer mogelijk: voor de joden in Nederland verslechterde de situatie alleen maar. Al gauw bepaalden de nazi’s dat alle Nederlanders een ‘afstammingsformulier’ moesten invullen en dat de joden zich moesten laten registreren – mijn ouders, broer en ik ondertekenden ons doodvonnis op 22 maart 1941. De registratie werd georganiseerd door de Joodse Raad. Dit was een in-

stantie die door de nazi's werd opgezet in alle bezette gebieden. Zo was er ook een Joodse Raad die de administratieve leiding had over de getto's in Polen, waar de joden praktisch gevangenzaten. Als doorgeefluik voor de nazi's hebben de Joodse Raden een zeer omstreden rol gespeeld tijdens de Holocaust.

Naarmate de joden op meer gebieden buiten de samenleving werden gesloten, werd de inperking van onze vrijheid ook voor mij voelbaarder. Dit kwam boven op het algemenere gegeven dat het leven voor iedereen in Nederland moeilijker werd. Eind 1940 werden alle joodse ambtenaren ontslagen – ik zag onderwijzers vertrekken. Van toen af aan kwamen er steeds meer maatregelen om ons te isoleren van de Nederlanders en ons duidelijk te maken dat we niet het recht hadden om daar te zijn.

We mochten niet meer fietsen. Openbaar vervoer, parken en bioscopen waren ook verboden terrein en op veel winkels hing dat angstaanjagende bord: VOOR JODEN VERBODEN. Waar we wel nog mochten komen, moesten we de gele davidster dragen. Zo waren we elk moment als joden te herkennen – iets wat maakte dat ik me uitermate kwetsbaar voelde. Verder mochten joden geen onderneming meer drijven of zelfs hun vak niet meer uitoefenen. Helaas werd ook mijn vader ontslagen, ondanks inspanningen van de bank, die hem niet kon missen in de directie. De waanzin van dit alles vind ik nog

altijd ongelooflijk. En ik kon niet weten dat deze hele onbegrijpelijke toestand nog waanzinniger zou worden naarmate Hitler de verwezenlijking van zijn plan doorzette.

Na de met Duitse grondigheid georganiseerde registratie hadden de nazi's voldoende informatie over de Nederlandse joden verzameld voor hun bizarre vervolgstappen. In september 1941 werd bekendgemaakt dat joden hun kinderen niet meer naar scholen van hun eigen keuze mochten sturen (wat dachten ze wel niet?). Er kwamen vijftwintig joodse scholen in het land en ik moest voortaan naar een daarvan. Ik weet niet meer precies wat ik daar op dat moment van vond. Het was nu eenmaal wat er moest gebeuren, dus we deden het. Maar voor een meisje van twaalf dat nieuwsgierig is naar de hele wereld en dat ook zichzelf aan het ontdekken is, is het uiteraard niet gering als ze haar kijk op het leven ineens moet bijstellen. Ik mocht mijn christelijke klasgenootjes niet meer zien, ik mocht niet meer bij hen thuis of op hun verjaardag komen. En dat hadden we maar te accepteren, alsof de Duitsers een goddelijk gezag over ons leven hadden gekregen en een potje poker speelden met ons lot. Uit angst schikten ook de meeste niet-joden zich zonder vragen of protest naar de beslissingen. Er was niets aan te doen, zo zag het leven er nu uit.

Op deze nieuwe joodse school leerde ik een meis-

je kennen. Ze was mooi en mager, had een aanstekelijke lach en trok met haar intelligente verhalen en opmerkingen ieders aandacht. Het toeval wilde dat Anne Frank en ik op dezelfde school waren terechtgekomen, bij elkaar in de eerste klas. Iedereen daar was joods, leraren en leerlingen, en dit zou dramatisch uitpakken. Het eerste jaar zaten we met dertig kinderen in de klas; in de tweede waren we nog maar met zestien. De mensen verdwenen eenvoudigweg en we hoorden niets meer van hen, er werd niets uitgelegd. Zouden ze ondergedoken zijn, waren ze gedeporteerd? Eind juni 1942 werd in de Nederlandse pers al geschreven over het besluit van de nazi's de joden naar werkkampen in Duitsland te sturen.

Omdat deportatie een rampzalige optie was, waren we eigenlijk allemaal doorlopend bang. Bang dat we zelf als volgende aan de beurt waren. Je werd wakker en opeens was je je neefjes en nichtjes kwijt, of je oma was weggevoerd, verdwenen alsof ze nooit had bestaan. Het waren traumatische tijden. Maar in die sfeer van gedeelde smart konden wij, klas- en lotgenoten, één blijven. We wisten dat het moeilijke tijden waren, dat iedereen bang was en onder druk stond, en daarom wilden we het niet erger maken dan het al was; we gingen al het gekibbel uit de weg. De harmonie die op dat moment in de wereld ver te zoeken was, werd in praktijk gebracht door een stel joodse kinderen van maar veertien jaar oud.

Ook Anne Frank was op een dag verdwenen. Zij dook met haar familie begin juli 1942 onder in het beroemd geworden achterhuis van het pand aan de Prinsengracht waarin Opekta gevestigd was, het bedrijf van haar vader, dat handelde in pectine voor de vervaardiging van jam. Het gerucht ging dat de familie Frank was gevlucht, maar we wisten er het fijne niet van. Als klasgenootje van Anne op het Joods Lyceum was ik niet lang daarvoor nog op het partijtje voor haar dertiende verjaardag geweest. Er werd een soort reclamefilm over het maken van jam vertoond – films zaten toen nog op grote spoelen en werden afgespeeld met een ratelende projector – en daarna de film *Rin Tin Tin*. Het was oorlog, we kregen iets eenvoudigs te eten en vanwege de spertijd moesten we allemaal voor achten weer thuis zijn. Ik had een boekenlegger voor Anne. Op diezelfde verjaardag kreeg zij haar dierbare en later zo beroemd geworden dagboek. Niemand daar in de huiskamer van de familie Frank kon vermoeden dat die bladzijden zouden worden volgeschreven met woorden die lezers over de hele wereld zouden ontroeren. Op dat moment hadden we er geen flauw idee van wat ons allemaal nog boven het hoofd hing – zaken die helaas minder te maken hadden met onze dromen (zoals dat Anne schrijfster zou worden) dan met onze allerergste nachtmerries.

Eind september 1943 sliepen we nog toen vroeg

op een ochtend ook onze dromen moesten wijken voor de harde werkelijkheid. Er werd op de deur gehengst alsof ze hem wilden inbeuken – waarom ook niet. Ik weet niet meer of mijn vader opendeed of mijn moeder; ik weet alleen dat ik mijn hart hoorde bonzen, heel luid en steeds sneller, zodat ik begon te vrezen dat iemand het zou horen en zich erover zou opwinden. Daar stonden we, alle vier, machteloos tegenover de nazi's, die ons opjaagden en uitkafferden en ons dwongen mee te komen, met een minimum aan kleren en persoonlijke bezittingen. Zoals overal kwam vervolgens de firma Puls* langs om beslag te leggen op de woning en alle waardevolle spullen. Ik kan maar niet begrijpen hoe Hitler het allemaal voor elkaar kreeg, hoe hij mannen en vrouwen kon veranderen in van alle medemenselijkheid verstoken bruten. Dit was een van die momenten waardoor je je dat afvraagt. Na september 1943 werd Nederland 'vrij van joden' verklaard; er werd alleen nog gejaagd op de laatste ondergedoken joden.

* Verhuisbedrijf dat door de nazi's was gecontracteerd om de huizen van gedeporteerde joden te ontruimen.